

Туруева Б.С. Анарбаева Д. М.

АЯЛДАР ЖАНА ДЕМОКРАТИЯ

Туруева Б.С., Анарбаева Д. М.

ЖЕНЩИНЫ И ДЕМОКРАТИЯ

B.S. Turueva. D.M. Anarbaeva

WOMEN AND DEMOCRACY

УДК: 371/89-7/45

Макалада, коомубуздагы башкаруу ишине да аялдарды аралаштырууда эл аралык кандай тенденциялар бар экени жөнүндө баяндалат.

In this article given information at the society of work managing of woman has interference international tendency.

В статье излагаются международные тенденции об участии женщин в управлении страной.

Ар бир инсан өзүнүн адамдык укуктарынан пайдаланууга акылуу жана бул ошол инсан жашаган өлкөнүн мыйзамдары жана иш аракеттери аркылуу корголууга тийиш. Адам укуктарынын эл аралык мыйзамы боюнча аялдар менен эркектер жыныс жана раса сыяктуу өзгөчөлүктөрүнө карабастан бирдей негизги эркиндиктерге жана адам укуктарына ээ. Маданий өзгөчөлүктөрүнө, диний ишенимине жана өнүгүү деңгээлине карабастан дүйнө жүзүндөгү аялдардын бардыгы адам укуктарынан пайдаланууга акылуу.

Аялдардын адамдык укуктарына көңүл буруп жатканыбыздын бир нече себептери бар:

1. Адамдык укуктарга ээ экенин жана ошол укуктардын убайын көрүүгө акысы бар экенин аялдарга билдирүү.

2. Толугу менен аялдардын адамдык укугун көздөгөн адам укуктарынын жаңы системасын түзүү.

Мамлекеттердин өз ара карым-катышында, улуттардын саясий турмушунда адам укуктары барган сайын маанилүү роль ойноодо. Акыркы жылдардын ичинде дүйнө жүзүндөгү он миңдеген активисттер аялдардын адамдык укуктарына коргоо учун бириге башташты. Алардын көпчүлүгү мурун жергиликтүү жана улуттук деңгээлдеги аял укугуна адистешкен адвокаттар болгон жана алар өз ишкенде улуттук мыйзамдарды колдонуп келген. Азыркы адам укуктарынын максаты эркек же аял экенине карабастан адам аттуунун бардыгын коргоо болгон мекен иш жүзүндө адам укуктары бардыгына бирдей колдонулбай келет. Адам укугуна адистешкен адвокаттар көп учурда жыныска негизделген укук бузууларды тергөө үчүн зарыл болгон теория менен методдорго чоркок. Мындай укук бузууларга жеткиликтүү маани берилбейт, жеке адамдардын ал-абалы менен кылган иштеринин ортосундагы өз ара байламыш дайым эле эске алына бербейт.

Адам укуктарынын мыйзамы менен практикасы акыркы убактарга чейин эле аялдарга карата дээрлик колдонулбай келди жана алардын укуктары көп учурларда тебелендиге дуушар болуп турду. Адам укуктары боюнча иштеген уюмдар менен адвокаттардын көпчүлүгү башка кштерине салыштырганда

аялдардын адамдык укуктары боюнча жарытылуу иштешкен жок.

Ал эми Кыргызстандагы аялдардын жашоо чөйрөсүндө, өзгөчө бөлүгүндө, айыл жергесинде көп учурда алардын укуктарын эркектерге салыштырмалуу абдан тар алкакка чектөөчү коомдук үрп адаттарга баш ийүүгө аргасыз болушат. Жалпысынан бул чектөөлөрдү төмөнкүчө көрсөтүүгө болот:

1. Коомдо үйбүлөлүү эркектердин башка аялдар менен катышуусуна жол коюулушу. Мындайда экинчи аял өзүнчө же эркектин үйүндө жашап, ага төрөп берүүсү мүмкүн. Биздин өлкөдө болсо экинчи аял алуу юридикалык жактан мыйзамсыз.

2. Үйбүлөнүн сандык курамы жөнүндө чечим кабыл алууга укуктуу чектөө. Эненин жана үйбүлөдөгү башка балдардын ден-соолутуна коркунуч келген учурда да уул балдар көп болушу үчүн энеге төрөгөндү улактуу талабы менен кысым көрсөтүлөт.

3. Аялдар үй-тиричилиги менен алектениши керек деген түшүнүктүн үстөмдүгү. Үй-бүлөсүнүн кысымы менен көп учурда ыңгайлуу мүмкүнчүлүктөрдөн пайдалана албайт жаыа баш тартууга аргасыз болот.

4. Жогоруда көрсөтүлгөн көйгөйлөрдүн бкздин менталитетке калыптанып калышы.

5. Үй-бүлөдөгү акча иштерине кийлигише албоо. Мурастык бмздин үрп-адаттар боюнча уул балага гана кажырылышы.

6. Жеке турмушка кол тийгистиктин чектелиши же мындай укуктун жок болушу.

Дүйнөдөгү эркиндиктин абалы аялдардын коомдук жана мамлекеттик турмушка канчалык жакшы катышканына түздөн-түз байланыштуу болот деген пикирди көп адамдар айтып жүрүшөт.

Көп элдердин байыркы тарыхында мамлекетти башкарган, кол баштаган же өз мекенинин эркиндиги үчүн күрөшкөн баатыр аялдар болгон. Кыз-келиндердин демократиялык укуктары XVIII кылымдагы Француз революциясынан тарта, атүгүл андан да мурдараак кеңейтиле баштаганын көрөбүз.

Бул мезгилге чейин аялдар юридикалык жактан аталарына же күйөлөрүнө көз каранды болуп келген, б.а. алар менчикке ээлик кылууга же добуш берүүгө укуктуу болгон эмес.

1893-жылы Жаңы-Зеландиянын аялдары шайлоого катышуу укугуна дүйнөдө биринчи болуп жетишти.

1917-жылдагы Октябрь революциясынан кийин Советтик Россиянын Конституциясында аялдар эркектер менен тең укуктуу деп жарыяланып, 1918-жылдан тарта шайлоого катыша баштады.

Аялдар көпчүлүк өлкөлөрдүн маданий турмушунда, айрыкча искусство жана башка тармактарда

кылымдар бою активдүү катышып келсе да, саясий процесстерге катышкандан тартып гана алардын дүйнө таанымы кеңейип, кыйла тассирдүү күчкө айланышты. Азыр көп өлкөлөрдө экономикада да, мамлекеттик органдарда да жогорку жетекчи кызматтарды ээлеген аялдарды кездештирүүгө болот. Бирок аялдар эмгек базарында дагы эле эркектерге салыштырмалуу көбүрөөк кыйынчылыктарга туш келишет: аларга аз айлык акы төлөнөт, кадыр-барктуу жумуш берилбейт. Салттуу түрдө арзан, төмөн бааланып келген айрым кесиптер көбүнчө аялдардын энчисинде калууда.

Азыркы учурда көпчүлүк өлкөлөрдө аялдар эркектер менен жок эле дегенде мыйзам жүзүндө бирдей укуктарга ээ. Алар добуш бергенге, иштегенге, менчикке ээлик кылганга жана саясий лидер болгонго акылуу. Тилекке каршы, мыйзамдарда жазылган нерселер дайым эле күндөлүк турмушта ишке аша бербейт. Кабыл алынган мыйзамдарга карабастан, бүткүл дүйнөдөгү, айрыкча демо-кратия-чыл эмес же демократия бекем деле элек өлкөлөрдөгү аялдар иш жүзүндө зордук-зомбулуктан эркин болуу, менчикке ээлик кылуу, сот адилеттигинин калыс колдоосуна жана билим алуу укуктарына ээ эмес. Ушул жана башка тоскоолдуктар болуп жатса да, аялдар жаңычылдык (еоватордук) менен ишкердикти өнүктүрүүдө алдыңкы катарга чыга алышты.

Кыргызстанда ушул мезгилге чейин болуп өткөн саясий терең өзгөрүүлөрдөн улам коомдук көзөмөл жүргүзүүнүн мурдагы формалары жана каада-салттардын маанимандыгы талаштуу болуп, алардын таасири аябай начарлап кетти. Айрым учурларда эски салт-санаалар жанданып, жаңылары да пайда болду. Бул өзгөрүүлөр көбүнчө үйбүлөнүн экономикалык абалын начарлатып, аялдардын түйшүгүн оорлотту.

Экономикалык өзгөрүүлөр көптөгөн аялдарга ишкердик жөндөмүн көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берди. Ушунун натыйжасында көп чакан ишканалардын ээлери жана жетекчилери аялдар болуп калды. Экономикалык маалыматтарга караганда, мындай иш-аракет өлкөгө ички дүң продукциянын 1/3 ине чейинкисин алып келет. Айрым изилдөөчүлөр экономикалык кризис учурундагы шарттарга аялдар тезирээк ыңгайлашарын белгилеп жүрүшөт. Алардын жетекчилик жана менеджерлик билгичтиктери коомдогу иш-аракеттердин кыйла кеңири тармактарын жетектөөдө пайдасы тийиши мүмкүн. Аялдар өлкөнүн жогорку жетекчилигинде жана экономикалык уюмдарда өтө эле сейрек кездешет, бирок алар аз акы төлөөнүчү кызматтагылардын көпчүлүгүн түзөт.

Коомдогу көп адамдар аялдардын саясатка катышуусун жактырбайт. Дал ошол себептен саясий партиялардын көпчүлүгү гендердик маселелерди саясий утуш алып келе турган маселе катары карабайт. Ушул себептен алар муну саясий программаларына киргизишпейт жана шайлоодо талапкер же партиянын активдүү мүчөсү болууну каалаган аялдарды колдошпойт. Андан сырткары, көп учурда аялдардын саясий турмушка аралашуусуна күйөөлөрү же туугандары тарабынан, ошондой эле

массалык маалымат каражаттары жана коом тарабынан колдоонун жоктугу кедерги (тоскоол) болот.

Мисалы: шайлоодо талапкерлерди көрсөтүү үчүн квалификациялык талаптар дагы айрым аялдардын саясий күрөшкө катышуусуна жолтоо болушу мүмкүн. Эгер декларацияга киргизүү жана талапкерлик күрөө (залог) коюу үчүн өздөрүнүн кирешеси жок болсо, же ата-энелери кыздар үчүн зарыл эмес деп эсептегендиктен жогорку билим алышпаса, ушундай болушу мүмкүн.

Атүгүл аялдар шайлоого талапкер катары катталган учурларда да үйбүлөнүн атынан добуш берүү сыяктуу мыйзамсыз адаттын айынан алардын шайлануу мүмкүнчүлүгү чектелип жүрөт. Бул добуш берүү үчүн аялдардын бюллетенин үйбүлөдөгү эркектер шайлоо сандыгына салып коюшарын билдирет. Ошого карабастан аялдар шайлоодо атаандаш эркектерди жеңип чыккан учурлар кезигет.

Көпчүлүк экономисттер калктын кайсы бир бөлүгү басынтылса, өлкө абдан зор зыянга учурайт деп эсептейт. Анткени эгерде өлкө өзүнүн адам ресурстарын толук өлчөмдө пайдаланбаса, акын экономикасы конкуренцияга жөндөмсүз болушу көбүрөөк ыктымал. Бүткүл дүйнөдөгү аялдар жетишкен ийгиликтер алар бардык иштерде болбосо да, көпчүлүгүндө эркектер менен бирдей эле иштей ала тургандыгын айгинелеп турат. Демек, өлкөдөгү бардык жумушчу күчтүн жарымынын дараметтүү (потенциалдуу) билгичтиктерин пай-даланбоо абдан эле ысырапкордук болмок. Андан сырткары эгерде калктын бир бөлүгүнүн укуктарына тиешелүү көңүл бурулбаса, бул адамдар өз кадыр-баркын билбей, алардын экономикалык пайда келтирүү мүмкүнчүлүгү чектелип калат. Мындан төмөнкүдөй суроо келип чыгат: "Эски салт-санааларды сактоодо канчалык чыгымдарга жол коюуга болот?"

Көп адамдар кээ бир салттар экономикалык себептерден улам эмес, адам укуктарын сактоодогу тендик талабына каршы келгендиги үчүн жараксыз деп табышы мүмкүн. Аялдар эркектер менен бирдей укуктан пайдаланууга тийиш. Демек алар качан бала төрөө керек, биринчи кезекте эмнеге акчаны сарптоо керек, качан жана кимге күйөөгө чыгуу керек деген сыяктуу маселелерди чечүүдө да тең укуктуу болушу зарыл. Айрым аялдардын абалын бул бир аз эле өзгөртөт, бирок эгерде ушул шарттар толук ишке ашырылса, үйбүлөдөгү жана коомдогу бийликти бөлүштүрүүдө олуттуу өзгөрүүлөр болору шексиз.

Эмне үчүн аялдарды экономикалык ишмердикке катыштырбай коюу коомго зыян алып келет?

Ошондуктан ар башкача пикирдеги адамдардын жаңжалдашып калышы мүмкүн. Эгерде биз эркекти кудай артык жараткан, ал аялды башкара жүрүшү керек, бул биздин салт-санаалардан көрүнүп турат десек, анда мындай пикир жалпы тең укуктуулук идеясына түздөн-түз карама-каршы келет. Биз бардыгыбыз инсан катары көз караштардын кайсынысын тандоону өзүбүз чечишибиз керек. Адам укуктарынын концепциясын (негизги идеясын), анын ичинен аялдардын укуктарын диний жоболор менен негиздөөгө болот.

Бирок буларды кандайдыр бир конкреттүү диний салт-санааларга өтө эле аралаштыра бербегенибиз оң. Бул концепция бардык жарандардын саясий тендиги концепциясына негизделген азыркы учурдагы либералдуу демократиялык ойлом үчүн пайдубал болуп саналат. Айрым адамдар эгерде аялдар эркектер менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдү алса, үйбүлөлүк турмуш бузулушу же таптакыр ыдырашы мүмкүн деп тынчсызданышат. Кээ бир өлкөлөрдө жубайлар аялдын карьерасы (кызматтан кызматка көтөрүлүшү) үчүн балалуу болбоону чечишет, ал эми башка учурларда бул аялдардын күйөөлөрү үйдөгү иштердин көпчүлүгүн өздөрү жасашат да, үйбүлө сакталып калат. Толук тең укуктуулук шартында эркектер үйбүлөлүк чечимдерди кабыл алуу процессин кечендетүүгө көнүгүшү үчүн кыйла убакыт талап кылынары талашсыз.

Анткени бул чечим эми бир тараптуу кабыл алынбайт, бирок мунун да өз артыкчылыктары бар. Аялдын укуктары корголгон учурда, анын эркек менен болгон мамилесинде чыныгы сүйүү мурдагыдан күчтүрөөк болот, бул үйбүлөнүн калган мүчөлөрүнө да таасирин тийгизет. Бардык жагдайда бирин-бири урматтоо үйбүлөнүн мүнөзүн өзгөртүүгө тийиш. Үйбүлөлүк ынтымык ушундайча чындалат.

Кээ бир адамдар Кыргызстандагы аялдардын абалы улуттук салт-санаага жана, балким, диний көз караштарга туура келет деп талашат. Алар аял-заты өзгөрүлсө, эзелки каадаларга доо кетет дейт. Башка бирөөлөр, айрыкча аялдар, теңсиздиктен биз жабыр тартып жатканыбыз үчүн мындай үрп-адаттарды сактоо же сактабоону өзүбүз чечүүгө тийишпиз деп чыгышы мүмкүн. Бери болгондо калктын жарымы бул маданиятты эски, адилетсиз жана адамдын кадыр-баркын кемсинтет деп ойлосо, элдин жалпы маданияты үчүн мындан өткөн бүлүнтүүчү эч нерсе жок дешет. Эмнеси болсо да, биз бул маселе боюнча акыркы чындыкты эч ким айта албайт, андыктан муну кеңири коомчулук талкуулашы керек деп эсептейбиз.

Эгер биз аялдардын тең укуктуулукка жетишүүсү экономикалык жана этикалык максаттарга ылайык келет деген идеяга макул болсок, анда бул максатка жетүү үчүн эмне кылуу керектигин карап көрүүгө тийишпиз.

Биринчи баштай турган нерсе - бул мыйзамдар. Чындыгында азыр Кыргызстандын мыйзамдары аялдардын укуктарын коргоону бир топ деңгээлде камсыз кыла баштады.

Ошондуктан мыйзамдарга кандайдыр бир өзгөртүү киргизүүдөн мурда, колдонулуп жаткан мыйзамдардын реалдуу аткарылышын камсыз кылуу абдан зарыл. Мыйзамдар кубаттуу курал болгону менен, эгерде коомдогу көз караштар жана ишенимдер шайкеш келбесе, алар абдан күчсүз болуп калашы мүмкүн. Эреже катары, адамдын укуктарын бузуу аларды билбегендиктен келип чыгат.

Демек, билим берүү аркылуу адамдардын мамилелерине жана кылык-жоруктарына таасир тийгизүүгө болот. Бирок коом бир эле түздө өзүнөн өзү жаңыланып калбай тургандыгын унутпайлы. Бул биздин ар бирибиз жеке өзүбүзчө күрөшүбүз керек дегекди билдирбейт: аялдардын тең укуктуулукка

умтулуусун колдогон жана түрдүү органдарда аялдардын өкүлдөрү болушун жактаган коомдук уюмдар бар. Кыргызстандын Өкмөтү улуттук гендер саясатын жүзөөгө ашыруу үчүн "Аялзат" программасынын алкагында атайын каражат бөлгөн.

"Аялзаттын" алкагында иш-чаралардын натыйжасы көз көрүкө боло баштады. Аялдардын мамлекеттик эмес, коомдук уюмдарынын саны күн санап өсүп олтурду. Булар бүгүн бизнес, саясий, илим изилдөө, көмөк көрсөтүү, укук коргоо багытындагы түмөн түйшүктүү иш-аракеттерди аркалап, республикабызда граждандык коомдун өнүгүшү үчүн аз эмес салымын кошуп жатышат. Курамына жалаң аялдарды камтыган демократиялык багыттагы аялдар партиялары түзүлдү. Аялдардын коомдук уюмдарына колдоо көрсөтүү колго алынды. Ошентип, Кыргызстан аялдарынын проблемасы ББУнун деңгээлине чейин көтөрүлүп, талкууланып, чечилип, дегендей, бул саамалыктардын баары демократиялык мүнөзгө ээ боло баштады. Аял дээринен демократияга умтулган жан. Башкаруунун, дегеле жан сактоонун демократиялык принциптери гана ургаачыга жакшылык алып келери баарына маалым. Мамлекет азаттыгы, аял азаттыгы менен түздөн-түз үндөш экендигин жыйырма жылдык мезгил көрсөтүп койду.

Бул мезгил аялдар үчүн чоң сыноо да болду. Урунуп-беринип, өзүн бардык чөйрөдө, бардык кесипте иштөөгө мажбурлады. Азаттыктын азабына тике карады. Бул аялзаттык эрдиги десек да болот. Коомдогу демократиялык кайра түзүүлөргө башотуу менен аралашты. Жүрөгүн өйүгөк, жанын жабыркаткан көп суроолорго демократиялык принциптерге негизделген ачык коомго багыт алган бүгүнкү өнүгүүнүн агымынан жооп тапты. Бүгүнкү кыргыз аялдарынын ачык жүзүнүн сыры эмнеде дешет. Баарынан мурда илгертен көчмөн турмуш маданиятында салт болуп келген аялдарга карата тең мамиле, башкача айтканда, каныбыздан келген үйбүлөлүк күнүмдүк турмуш-тиричилик мамилесиндеги демократиялык принциптердин таасири экендигин айтабыз. Бул калетсиз.

Бирок, негизги нерсе, бүгүнкү күндөгү эгемен мамлекетибиз колдоп, кубаттаган гендер саясатынын турмушубузга бекем орной башташы аял аттууга канат бүтүрүп отурат. Жакында эле кабыл алынган өнүгүүнүн комплекстүү негиздеринде мамлекеттин гендердик саясаты даана айтылган: "Гендердик теңсиздикке жол бербөө, аялдардын тең укуктуулугун камсыз кылуу, аларды ишке кабыл алууда жана бошотууда кысымга алууну четтетүү жана алардын мамлекеттик органдардын ишине алда канча жигердүү катышуусу, кесиптик деңгээлин сактоо жана жогорулатуу боюнча иштер улантылат жана кеңейтилет".

Ошентип, Кыргыз Республикасынын өнүгүүсүнүн негизги багыттарын камтыган бул программанын эң өзөктүү маселелеринин бири катары гендер саясаты коюлуп отурат. Демек, алдыдагы жыйырма жыл айымдар жаатындагы көп проблемалардын чечилиши үчүн кызмат кылаарына үмүт чоң.

Адабият:

1. Азаттык жана аялдар. Асылзат // 15август, 2001.11 -бет.
2. Даламды аялзаты да башкарган. Кыргыз Туусу // 27 февраль, 2004. 5 - бет.
3. Жой Маджезис. Аялдар маселесин изилдөөлөр. - Б., 2003. 23~бет
4. Аялдардын адамдык укуктаары. "Кыргызстан - Сорос" фонду. Бишкек 2001.
5. Жарандык жана мамлекетти башкарууга катышуу. Мугалимдер үчүн колдонмо.- Б.2005.

Рецензент: к.филолм., доцент Маражапова Н.К.
